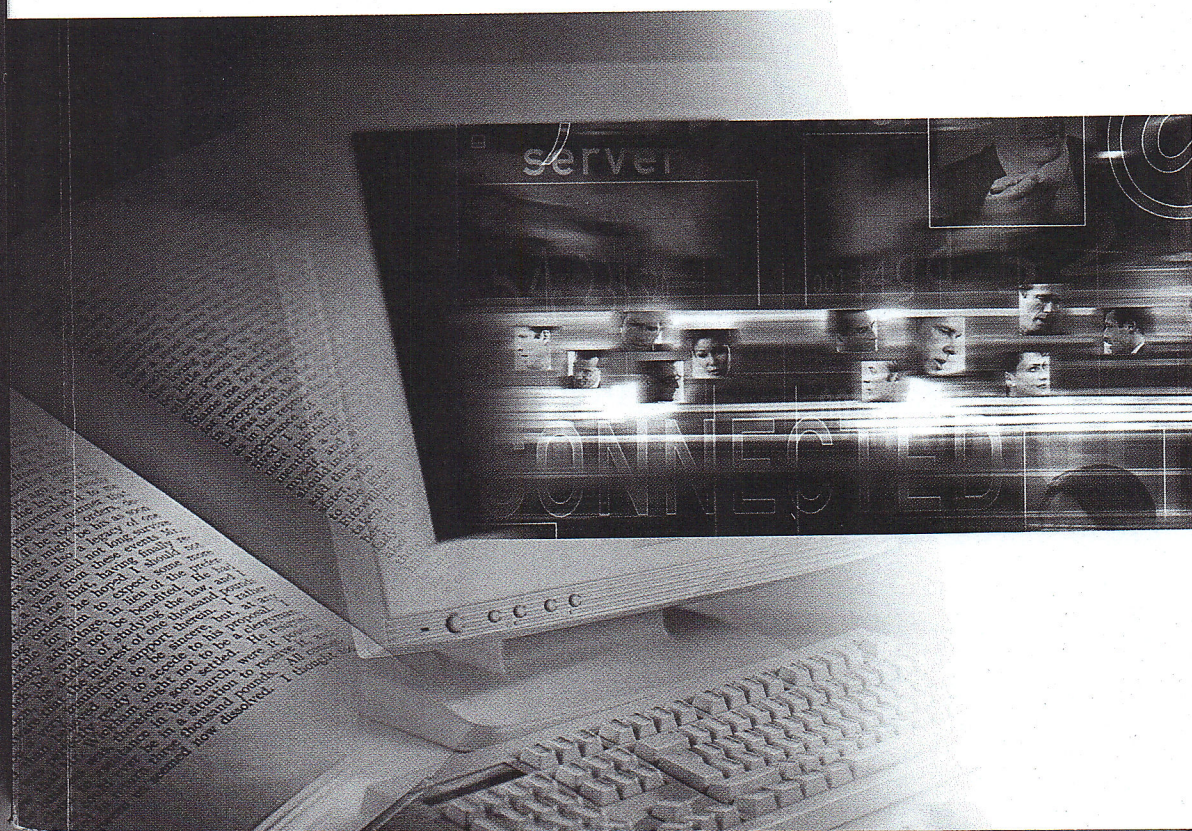

Η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΟ ΧΩΡΟ

Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές

Έφη Λάμπρου - Γιώργος Φλώρος
(επιμέλεια)

Ελληνικά
γράμματα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κατάλογος συγγραφέων	9
----------------------------	---

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΛΩΡΟΣ & ΕΦΗ ΛΑΜΠΡΟΥ

Αντί προλόγου.

Η Διδακτική της μετάφρασης στον ελληνόφωνο χώρο:

σύγχρονες τάσεις και προοπτικές	11
---------------------------------------	----

Θεματική ενότητα 1

Γενικές θεωρητικές και μεθοδολογικές αναζητήσεις στη Διδακτική της μετάφρασης

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΒΡΕΤΤΑ-ΠΑΝΙΔΟΥ

Το «Πρωτόκολλο Αυτοκαταγραφής Μεταφραστικών Διαδικασιών» και η συμβολή του στη Διδακτική της μετάφρασης: πρώτα συμπεράσματα πιλοτικής εφαρμογής του σε μεταπτυχιακούς φοιτητές

27

ΣΙΜΟΣ Π. ΓΡΑΜΜΕΝΙΔΗΣ

Η θέση της θεωρίας στην εκπαίδευση των μεταφραστών:

παρατηρήσεις και προτάσεις	53
----------------------------------	----

ΤΩΝΙΑ ΝΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

Προσεγγίζοντας τη μετάφραση μέσω των μεταφραστικών μονάδων

67

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Η αναμετάφραση, πολύτιμο εργαλείο στη Διδακτική της μετάφρασης

78

Θεματική ενότητα 2

Η Διδακτική της μετάφρασης στο πλαίσιο των ειδικών γλωσσών

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΡΙΑΝΟΥ

Διδακτική της ειδικής μετάφρασης:

λειτουργική προσέγγιση και περιφερειακές γλώσσες	95
--	----

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Γνωσιακή προσέγγιση του προς μετάφραση κειμένου:
εφαρμογές στη Διδακτική της οικονομικής, νομικής και
πολιτικής μετάφρασης 115

Θεματική ενότητα 3**Η Διδακτική της μετάφρασης στο πλαίσιο της λογοτεχνίας
και του πολιτισμού****ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΡΣΟΣ**

Περιπλοκές της λογοτεχνικής μετάφρασης 131

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΔΑΣΚΑΡΟΛΗ

Ο Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff (1848-1931)
και οι μεταφραστικές δεξιότητες 147

ΜΑΡΙΑ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΥ

Πολιτισμικές αναφορές στην απόδοση του
Περιμένοντας τον Γκοντό: μια διδακτική οπτική 159

Θεματική ενότητα 4**Γενικοί παράγοντες επιρροής στη Διδακτική της μετάφρασης****ΑΝΘΗ ΒΗΔΕΝΜΑΪΕΡ**

Η διδασκαλία της μετάφρασης στα τμήματα φιλολογίας
ξένων γλωσσών 177

ΤΙΤΙΚΑ ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΙΑ

Οι νέες τεχνολογίες στη Διδακτική της μετάφρασης 192

ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΠΑΜΠΟΥΡΗΣ

Η Διδακτική της μετάφρασης σε μη πανεπιστημιακό περιβάλλον
εκπαίδευσης μεταφραστών: παράμετροι, ιδέες και τεχνικές 210

ΣΙΜΟΣ Π. ΓΡΑΜΜΕΝΙΔΗΣ

Η θέση της θεωρίας στην εκπαίδευση των μεταφραστών: παρατηρήσεις και προτάσεις

Περίληψη

Με τη μελέτη αυτή επιδιώκεται η ανάπτυξη ενός προβληματισμού γύρω από τη θέση που μπορεί ή πρέπει να έχει η θεωρία της μετάφρασης στο πλαίσιο ενός προγράμματος εκπαίδευσης μεταφραστών. Δεν προτείνεται ένα συγκεκριμένο syllabus, αλλά αναδεικνύονται οι λόγοι που επιβάλλουν τη διδασκαλία της θεωρίας και την καθιστούν σημαντική στην πρακτική της μετάφρασης. Ειδικότερα, επαναπροσδιορίζονται κάποιοι από τους παιδαγωγικούς στόχους του μαθήματος της θεωρίας της μετάφρασης, έτσι ώστε το μάθημα να αποβάλει τον περιφερειακό του χαρακτήρα και να αποκτήσει πρωτεύοντα ρόλο, πρακτικό όφελος και ακριβή προσανατολισμό. Δεδομένου ότι οποιαδήποτε μεταφραστική επιλογή φανερώνει μια θεωρητική θέση, υποστηρίζεται ότι οι εκπαιδευόμενοι μεταφραστές θα πρέπει να εκτεθούν στις ποικίλες προσεγγίσεις της μετάφρασης όχι για να τις απομνημονεύσουν, αλλά για να διαλογιστούν εποικοδομητικά και για να εμπλέξουν, τελικά, εαυτούς σε μια διαδικασία θεωρητικοποίησης.

1. Εισαγωγή

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η ανάπτυξη ενός προβληματισμού σχετικά με τη θέση που μπορεί ή πρέπει να έχει η θεωρία της μετάφρασης στα προγράμματα εκπαίδευσης μεταφραστών. Πρόθεσή μου δεν είναι να προτείνω ένα συγκεκριμένο syllabus αλλά να αναδείξω τους λόγους που υπαγορεύουν τη διδασκαλία της. Πιο συγκεκριμένα, θα ήθελα να αναδιατυπώσω κάποιους από τους παιδαγωγικούς στόχους του μαθήματος της θεωρίας της μετάφρασης, έτσι ώστε το μάθημα αυτό να αποβάλει τον αφηρημένο και γενικό χαρακτήρα που συνήθως έχει, και να αποκτήσει διακριτή παιδευτική αποστολή, πρακτικό όφελος και συγκεκριμένο προσανατολισμό.

2. Θεωρητική κατάρτιση των μεταφραστών: θέσεις και αντιθέσεις

Το θέμα της θεωρητικής κατάρτισης των μεταφραστών έχει απασχολήσει και συνεχίζει να απασχολεί ιδιαίτερα τη μεταφραστική σκέψη. Αν ανατρέξουμε στη βιβλιογραφία, θα διαπιστώσουμε ότι πολλοί είναι εκείνοι, θεωρητικοί, παιδαγωγοί ή και επαγγελματίες μεταφραστές, που έχουν κατά καιρούς αναπτύξει τις απόψεις τους αναφορικά με τη θέση, αλλά και τη χρησιμότητα της θεωρίας στην εκπαίδευση των μεταφραστών [βλ. μεταξύ άλλων Connolly (1998), Fawcett (1981), Hörmann (1992), Larkosh (1995), Mossop (1992), Shuttleworth (2001), Whitfield (2003)].

Όπως είναι φυσικό, οι μεταφρασεολόγοι, στην πλειονότητά τους, παρουσιάζονται ως ένθερμοι υποστηρικτές της άποψης ότι η διδασκαλία της θεωρίας είναι απαραίτητη και επιβεβλημένη, γιατί, πέρα από το γεγονός ότι συμβάλλει στην πιο σφαιρική γνώση και στην πληρέστερη συνειδητοποίηση του μεταφραστικού ενεργήματος, βοηθά επίσης στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, όπως και στην πράξη αυτή καθαυτή. Σύμφωνα με την Baker (1992: 1κ.ε.), η πανεπιστημιακή εκπαίδευση θα πρέπει να περιλαμβάνει «ένα ισχυρό θεωρητικό σκέλος», το οποίο θα ωθεί τους φοιτητές να στοχάζονται για το τι κάνουν, για το πώς το κάνουν και το γιατί το κάνουν με έναν συγκεκριμένο τρόπο και όχι με κάποιον άλλον.¹ Η Bartrina (2005: 187) υποστηρίζει, επίσης, ότι η γνώση της θεωρίας της μετάφρασης μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για συγκεκριμένες πρακτικές αποφάσεις. Τέλος, η Calzada-Pirez σημειώνει ότι οι Hatim και Venuti, αν και προσεγγίζουν τη μετάφραση μέσα από μια διαφορετική οπτική, συμφωνούν στο ότι η θεωρία βοηθά τους εκπαιδευόμενους μεταφραστές να αποκτήσουν επίγνωση του τι είναι μετάφραση, να παίρνουν συνειδητές αποφάσεις και να τις αιτιολογούν σε όσους συμμετέχουν στη μεταφραστική διαδικασία· ενώ η Reiss υποστηρίζει ότι η θεωρία είναι χρήσιμη τουλάχιστον σε δύο περιπτώσεις: (α) κατά την αναθεώρηση και (β) στην κριτική της μετάφρασης (Calzada-Pirez, 2005: 7).

Όπως προκύπτει λοιπόν από τις απόψεις που παρατέθηκαν, η εκπαίδευση των μεταφραστών δεν θα πρέπει να περιορίζεται μόνο σε ασκήσεις μετάφρασης για την απόκτηση μεταφραστικής εμπειρίας· η θεωρία της μετάφρασης είναι εξίσου σημαντική για μια εις βάθος προσέγγιση του μεταφραστικού φαινομένου. Είναι ενδεικτικό άλλωστε πως, σύμφωνα με τον Ingo (1992: 49), «η θεωρία της μετάφρασης έχει, ως προς τη μελέτη της μετάφρασης και της

1. Όπου δεν δηλώνεται διαφορετικά, την ευθύνη για τη μετάφραση των παραθεμάτων φέρει ο γράφων.

διερμηνείας, την ίδια λειτουργία που έχει και η γραμματική ως προς τη μελέτη των γλωσσών». Ο ίδιος πιστεύει, επίσης, ότι η θεωρία μάς προσφέρει τη δυνατότητα «να δούμε παραμέσα, να δούμε το ξύλο και όχι απλώς τα δέντρα, να κατανοήσουμε με ποιον τρόπο τα φαινόμενα συνδέονται μεταξύ τους, να καθιερώσουμε αρχές, με λίγα λόγια βοηθά εμάς, όπως και τους φοιτητές μας, να κατανοήσουμε τι συνεπάγεται πραγματικά το να είναι κανείς μεταφραστής» (Ingo, 1992: 49).

Υπάρχουν βέβαια και εκείνοι, όπως η Zhu (2002: 29) λόγου χάρη, που πιστεύουν ότι η θεωρητική γνώση είναι πιο σημαντική για τους εκπαιδευτές παρά για τους ίδιους τους εκπαιδευόμενους, ειδικά όταν αυτοί βρίσκονται στα πρώτα στάδια της εκπαίδευσής τους.

Οι παραπάνω θέσεις, ωστόσο, δεν φαίνεται να βρίσκουν σύμφωνους πολλούς επαγγελματίες μεταφραστές ή ακόμη και τους εκπαιδευτές που προέρχονται από τον επαγγελματικό και όχι από τον ακαδημαϊκό χώρο. Η χρησιμότητα του θεωρητικού προβληματισμού γύρω από τη μετάφραση αντιμετωπίζεται με μεγάλο σκεπτικισμό και ιδιαίτερη επιφυλακτικότητα, με αδιαφορία, ακόμη και εχθρικά πολλές φορές. Πολλοί είναι οι επαγγελματίες μεταφραστές που υποστηρίζουν με ιδιαίτερα επιθετικό τρόπο ότι η θεωρία της μετάφρασης —καθώς και οποιοδήποτε είδος οργανωμένης εκπαίδευσης γύρω από τη μετάφραση— αποτελούν χάσιμο χρόνου. Οι ίδιοι σπεύδουν να συμπληρώσουν ότι η καλύτερη δυνατή προετοιμασία για κάποιον που επιθυμεί να ασχοληθεί επαγγελματικά με τη μετάφραση θα ήταν να περάσει ένα χρονικό διάστημα ανάμεσα σε επαγγελματίες, παρά να σπαταλήσει το χρόνο του σε πολύχρονες και επίπονες ακαδημαϊκές σπουδές [βλ. Baker (1992: 3) και Robinson (1997: 175κ.ε.)]. Η δυσπιστία μερίδας μεταφραστών, φοιτητών ή ακόμη και ακαδημαϊκών δασκάλων άλλων ειδικοτήτων σχετικά με τη χρησιμότητα ή και την αποτελεσματικότητα, της θεωρίας της μετάφρασης στην προετοιμασία επαγγελματιών μεταφραστών αποτελεί σύνηθες φαινόμενο. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι συχνά οι μεταφρασεολόγοι καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήσεις του τύπου: «Χρειάζεται να σπουδάσει κανείς μετάφραση;», «Σε τι χρησιμεύει η θεωρία της μετάφρασης;» ή «Μπορεί η θεωρία να βοηθήσει κάποιον να γίνει καλύτερος μεταφραστής;». Αναρωτιέμαι λοιπόν αν η στάση αυτή αποδεικνύει απλώς άγνοια, όπως υποστηρίζει ο Wills (1996: 8), ή αν πρόκειται για μια συνειδητή απόρριψη.

Το πρωτοφανές χάσμα που καταγράφεται μεταξύ θεωρίας και πράξης στη μετάφραση —ελάχιστα είναι τα επαγγέλματα όπου επικρατεί μια ανάλογη κατάσταση— αντανακλάται εν πολλοίς και στα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημιακών κυττάρων όπου διδάσκεται η μετάφραση, είτε ως αυτόνομη επιστήμη είτε επικουρικά στο πλαίσιο ενός άλλου προγράμματος. Αν ανατρέ-

ξουμε σε αυτά τα προγράμματα, παρατηρούμε ότι σχεδόν πάντα προβλέπεται ένα μάθημα ή και σειρά μαθημάτων γύρω από τη θεωρία της μετάφρασης.² Το ίδιο ισχύει και για τα κοινά προγράμματα εκπαίδευσης μεταφραστών και διερμηνέων που προτείνονται κατά καιρούς προς εφαρμογή στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης από διάφορες αρχές.³ Μελετώντας, ωστόσο, τη διάρθρωση των προγραμμάτων και διαβάζοντας τις σύντομες περιγραφές που υπάρχουν για τα προβλεπόμενα μαθήματα, θα διαπιστώσουμε ότι οι στόχοι του μαθήματος της θεωρίας της μετάφρασης είναι υπερβολικά ακαδημαϊκοί, ενίοτε ασαφείς και γενικόλογoi.⁴ Ως αποστολή του μαθήματος της θεωρίας της μετάφρασης, ορίζεται, συνήθως, η μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης της μεταφραστικής σκέψης μέσα από την έκθεση των κυριότερων θεωρητικών ρευμάτων ή την παρουσίαση των σημαντικότερων τάσεων της μεταφρασεολογίας. Παρατηρούμε, όμως, την απουσία μιας συστηματοποιημένης και μεθοδικής διαχείρισης της θεωρητικής κατάρτισης μέσα από μια πρακτικά ή επαγγελματικά προσανατολισμένη αντιμετώπισή της. Στην ουσία πρόκειται

2. Για τους λόγους που επιβάλλουν τα μαθήματα ιστορίας και θεωρίας της μετάφρασης βλ. Malmkjær (2004: 3).

3. Βλ. χαρακτηριστικά το πρόγραμμα που συντάχθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Γλωσσών, Θεματικό Δίκτυο: Μετάφραση και Διερμηνεία (<http://www.fu-berlin.de/elc/en/tnp.html>), καθώς και το Ευρωπαϊκό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στη Μετάφραση (European Master's in Translation) (http://ec.europa.eu/dgs/translation/external_relations/universities/master_curriculum_en.pdf).

4. Οι παρατηρήσεις βασίζονται στους οδηγούς σπουδών των παρακάτω προγραμμάτων προπτυχιακών ή μεταπτυχιακών σπουδών που εντοπίστηκαν στο διαδίκτυο: Center for Translation and Intercultural Studies του Πανεπιστημίου του Μάντσεστερ, Master de Traduction Professionnelle του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου, École de Traducteurs et Interprètes Internationaux του Πανεπιστημίου της Βουδαπέστης, Master's in Translation του Πανεπιστημίου του Γιορκ (Καναδάς), DESS en traduction et industries de la langue του Institut supérieur de traducteurs et interprètes των Βρυξελλών, Master en Traduction του Πανεπιστημίου της Γενεύης, Master's in Translation του Πανεπιστημίου της Οτάβα, MA in Translation και MSc in Specialist Translation and Translation Technology του Πανεπιστημίου του Surrey, Τμήμα Μετάφρασης και Διερμηνείας του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου της Κωνσταντινούπολης, Master of Arts in Translation του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου της Κωνσταντινούπολης, MPhil in Translation του Πανεπιστημίου The Liberal Arts University του Χονγκ-Κονγκ, Τμήμα Μετάφρασης και Διερμηνείας του Πανεπιστημίου Hacettepe της Άγκυρας, ΤΕΓΜΔ του Ιόνιου Πανεπιστημίου, Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Μετάφρασης και Διερμηνείας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΑΠΘ, Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΑΠΘ.

για μια προσέγγιση που είναι προσκολλημένη σε σχολικές λογικές, με αποτέλεσμα να είναι αμφίβολο αν το προϊόν της θα μπορέσει να βρει αναγνώριση και εφαρμογή έξω από τα όρια του εκπαιδευτικού συστήματος. Άλλες φορές πάλι, ειδικά όταν πρόκειται για ένα ίδρυμα εκπαίδευσης μεταφραστών — όπως η ESIT στο Παρίσι— που έχει αναπτύξει ένα συγκεκριμένο θεωρητικό μοντέλο, το μάθημα περιορίζεται αποκλειστικά στην παρουσίαση του εν λόγω μοντέλου καθώς και των θεωρητικών εργαλείων που νομιμοποιούν την ορθότητα και την αυθεντία του. Δυστυχώς, σπάνια βλέπουμε το μάθημα της θεωρίας να εντάσσεται στο πλαίσιο μιας γενικότερης και συστηματικής προσέγγισης του μεταφραστικού ενεργήματος, έτσι ώστε να λειτουργεί συμπληρωματικά ως προς τα μαθήματα γενικής ή ειδικής μετάφρασης, δηλαδή να έχει, εκτός από τον πληροφοριακό, και παιδευτικό ρόλο στην εκπαίδευση ή την κατάρτιση των μελλοντικών μεταφραστών.⁵

Τελικά, το ερώτημα που έθεσε ο Τσέχος στοχαστής Levý το 1965 “Will translation theory be of use to the translators?” και επανέλαβε ο Venuti τριάντα πέντε χρόνια αργότερα στο άρθρο του “¿Será útil la teoría de la traducción para los traductores?» (Venuti, 2000a) συνεχίζει να ισχύει, καθώς δεν έχουμε καταλήξει σε μια απάντηση που να βρίσκει σύμφωνες όλες τις εμπλεκόμενες στην εκπαίδευση των μεταφραστών πλευρές.

Για να ορίσουμε, λοιπόν, τη θέση της θεωρίας της μετάφρασης μέσα σε ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης ή και κατάρτισης μεταφραστών, θα ήταν σκόπιμο να διευκρινίσουμε αρχικά ποιοι είναι οι στόχοι της θεωρητικής προσέγγισης του μεταφραστικού φαινομένου και ποιος ο προορισμός του συγκεκριμένου μαθήματος μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία.⁶

5. Τόσο ο Levý όσο και ο Venuti, αντιμετωπίζουν τη θεωρία ως ένα μέσο αναβάθμισης της πρακτικής, γιατί, όπως αναφέρει ο δεύτερος (Venuti, 2000a), συντελεί στην ανάπτυξη μιας *conciencia metodológica* —μεθοδολογικής συνείδησης— από τη μεριά του μεταφραστή.

6. Σύμφωνα με την Bernardini (2004: 19) θα πρέπει να διαφοροποιήσουμε την *κατάρτιση* (training) από την *εκπαίδευση* (education). Στόχος της κατάρτισης είναι να προετοιμάσει τους μαθητευόμενους να επιλύουν προβλήματα τα οποία μπορούν να οριστούν εκ των προτέρων μέσω της εφαρμογής προκαθορισμένων ή «επίκτητων» διαδικασιών. Η μάθηση μέσω της κατάρτισης αποτελεί μια αθροιστική διαδικασία. Βασική αποστολή της εκπαίδευσης, αντίθετα, είναι να ευνοήσει την ανάπτυξη του ανθρώπου, αναπτύσσοντας τις γνωστικές του ικανότητες, καθώς και εκείνες τις αντιλήψεις και τάσεις που θα τον καταστήσουν ικανό να αντιμετωπίσει τις πλέον διαφορετικές (επαγγελματικές) καταστάσεις. Η μάθηση μέσω της εκπαίδευσης αποτελεί μια γενετική και όχι αθροιστική διαδικασία, η οποία έχει στόχο να αναπτύξει την ικανότητα να χρησιμοποιεί κανείς τη διαθέσιμη γνώση για την επίλυση νέων προβλημάτων.

3. Θεωρία μετάφρασης: στόχοι και αποστολή

Παρά το γεγονός ότι πολλοί είναι οι ειδικοί που έχουν κατά καιρούς ασχοληθεί με το ζήτημα [βλ. μεταξύ άλλων Steiner [1975] 2004, Basnett (1991), Bell (1991), Chesterman (1997)], οι στόχοι της θεωρητικής προσέγγισης του μεταφραστικού φαινομένου δεν είναι πάντα δεδομένοι και επαρκώς καθορισμένοι. Το αντικείμενο της έρευνας, εξαιτίας και της διεπιστημονικής φύσης της μεταφρασεολογίας, δεν συλλαμβάνεται ούτε και οργανώνεται με τον ίδιο τρόπο από όλους τους επιστήμονες. Ο Venuti (2000b: 5) σημειώνει χαρακτηριστικά ότι η ιστορία της Θεωρίας της μετάφρασης μπορεί να οριστεί ως «μια σειρά εναλλασσόμενων σχέσεων μεταξύ της σχετικής αυτονομίας του μεταφρασμένου κειμένου, ή της μεταφραστικής πράξης, και δύο άλλων εννοιών: της ισοδυναμίας και της λειτουργίας».

Για τον Steiner ([1975]2004: 469), η «θεωρία» της μετάφρασης ταυτίζεται με τη «θεωρία» της σημασιολογικής μεταβίβασης και πρέπει να σημαίνει ένα από τα εξής: «είτε έναν σκοπίμως οξύ και ερμηνευτικά προσανατολισμένο τρόπο προσδιορισμού ενός λειτουργικού προτύπου όλων των εννοηματομένων ανταλλαγών, του συνόλου της σημασιολογικής επικοινωνίας (συμπεριλαμβανομένης της διασημειωτικής μετάφρασης ή “μεταλλαγής” του Jakobson)· είτε μίαν υποδιαίρεση ενός τέτοιου προτύπου με συγκεκριμένη αναφορά σε διαγλωσσικές ανταλλαγές, στην εκπομπή και λήψη εννοηματομένων μηνυμάτων μεταξύ διαφορετικών γλωσσών».

Αντίθετα, για κάποιους άλλους αποστολή της θεωρίας είναι να αναδείξει τις πολιτισμικές και πολιτικές συνέπειες και χρήσεις της μετάφρασης (βλ. χαρακτηριστικά Venuti, 2000a: 34). Να σημειωθεί, ωστόσο, ότι για τους επαγγελματίες μεταφραστές το ζητούμενο από τη θεωρία είναι πρωτίστως η βελτίωση της πρακτικής. Η Wagner (Chesterman & Wagner, 2002: 3 και 133), εκφράζοντας την άποψη μεγάλης μερίδας επαγγελματιών μεταφραστών, υποστηρίζει ότι η θεωρία της μετάφρασης θα πρέπει να παρατηρεί, να αναλύει και κυρίως να καθοδηγεί. Συμπληρώνει δε ότι οι μεταφραστές δεν χρειάζονται μια κανονιστική θεωρία, αλλά μια θεωρία που να τους βοηθά να δημιουργήσουν μια πρακτικά προσανατολισμένη θεωρία, μια θεωρία που να είναι ριζωμένη στην πρακτική και να έχει στόχο τη βελτίωση της πρακτικής.⁷

Διαπιστώνουμε τελικά ότι κάποιες θεωρητικές μελέτες περιγράφουν το αντικείμενο με το οποίο ασχολούνται με ταξινομιστική διάθεση, άλλες δίνουν έμφαση στις διαδικασίες και τις στρατηγικές που ακολουθούνται, και, τέλος,

7. Για τις θέσεις των επαγγελματιών μεταφραστών βλ. επίσης Viaggio (1994).

άλλες επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους σε τυπολογικές δομές.⁸ Πολύ σπάνια όμως επιχειρείται ο συνδυασμός των διαφορετικών αυτών επιπέδων συστηματικής γνώσης, ο οποίος θα είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός συνεκτικού και συμπαγούς πλαισίου θεώρησης του μεταφραστικού φαινομένου. Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι συχνά επικρατεί μια ρυθμιστική, και ενίοτε κανονιστική, αντίληψη σχετικά με την αποστολή της θεωρίας της μετάφρασης. Η λανθασμένη αυτή άποψη αποτελεί, κατά τη γνώμη του γράφοντος, μία από τις βασικές αιτίες για την εχθρική στάση και τις αντιρρήσεις ορισμένων ως προς τη λυσιτέλεια της θεωρίας. Η συγκεκριμένη προσέγγιση οδηγεί επιπλέον στη διατύπωση κανόνων και όχι αρχών, οι οποίες οριοθετούν τη μεταφραστική δραστηριότητα, προωθεί επίσης προκατασκευασμένους τύπους που υποτίθεται ότι προσφέρουν λύσεις σε κάθε πρόβλημα και όχι μοντέλα που εξηγούν τις επιλογές του μεταφραστή, επικροτεί τέλος στατικές περιγραφές της δομής του τελικού προϊόντος και όχι μια περιγραφή της δυναμικής της μεταφραστικής διαδικασίας, της οποίας αποτέλεσμα, άλλωστε, είναι και το μετάφρασμα.⁹

Θα πρέπει να αναφέρουμε, τέλος, τη σύγχυση που καταγράφεται μεταξύ *θεωρίας* και *θεώρησης* της μετάφρασης. Σύμφωνα με το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* του Ιδρύματος Μ. Τριανταφυλλίδη (1999: 593), ως «θεωρία» νοείται «το σύνολο των γενικών αρχών ενός ορισμένου τομέα της γνώσης ή της δραστηριότητας του ανθρώπου που είναι συστηματικά οργανωμένες και διατυπωμένες».

Μια θεωρία λοιπόν αποτελεί την οργανωμένη παρουσίαση, την ταξινόμηση και την εξήγηση ενός παρατηρήσιμου φαινομένου. Θα πρέπει ακόμη να ανταποκρίνεται στα δεδομένα και ταυτόχρονα να συμμορφώνεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν το εν λόγω φαινόμενο. Σύμφωνα με

8. Η Guillemin-Flescher (2003) διακρίνει τρεις βασικούς τύπους θεωρητικής προσεγγίσης του μεταφραστικού φαινομένου: (α) το ιδεώδες μοντέλο που βασίζεται στην κριτική των μεταφράσεων και σε μια ποιοτική κρίση, (β) το επιστημονικό μοντέλο που βασίζεται στη συστηματοποίηση φαινομένων που μπορούν να παρατηρηθούν και (γ) το μοντέλο που μελετά τη μεταφραστική διεργασία τη στιγμή της μεταφραστικής πράξης. Για μια συνοπτική παρουσίαση της εξέλιξης της μεταφραστικής σκέψης βλ. Munday (2001 & 2002).

9. Χαρακτηριστική είναι η θέση των Hewson και Martin (1991: 14), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι ειδικοί στις κοινωνικές επιστήμες ξεκινούν πάντα από απαίδευτες και έτοιμες αντιλήψεις όπως, στην περίπτωση της μετάφρασης, η μετατρεψιμότητα, η ισοδυναμία και το αμετάφραστο, οι οποίες προδιαγράφουν τελικά το ερευνητικό πεδίο αλλά και τον τρόπο μελέτης.

τον Bell (1991: 27), η θεωρία οφείλει να πληροί τα παρακάτω ιδιαίτερα χαρακτηριστικά:

- εμπειρισμό: πρέπει να είναι επαληθεύσιμη,
- αιτιαρχία: πρέπει να είναι ικανή να προβλέπει,
- φειδώ: πρέπει να είναι απλή,
- δυνατότητα γενίκευσης: πρέπει να είναι κατανοητή.

Ενώ κατά τον Kelly (1979: 1) μια «πλήρης» θεωρία μετάφρασης έχει τρία συστατικά: «εξειδικευμένη λειτουργία και στόχο, περιγραφή και ανάλυση των διεργασιών, και κριτικό σχολιασμό των σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ στόχου και διεργασιών».

Κάποιες, όμως, από τις προτεινόμενες «θεωρίες» δεν συνιστούν τίποτα άλλο παρά προσωπικές απόψεις και μη επαληθεύσιμες θέσεις γύρω από το μεταφραστικό φαινόμενο, ή ακόμη ένα ιδεώδες προς υιοθέτηση πρότυπο, με άλλα λόγια μια ιδεολογία περί μετάφρασης (πβ. τη «θεωρία» του Σεφέρη ή της Yourcenar για τη μετάφραση). Κατά την Guillemin-Flescher (1994: 37), η ιδεολογία αυτή ενυπάρχει συνειδητά ή ασυνειδητά σε κάθε μεταφραστή και «μπορεί απλώς να αφορά κάποιες θέσεις για το πώς ορίζεται ένα κείμενο ως ευανάγνωστο ή, αντίθετα, την προσπάθεια απόδοσης κάθε υφολογικού στοιχείου της γλώσσας πηγής με ένα αντίστοιχο της γλώσσας στόχου».

Ιδιαίτερα θετικό είναι, ωστόσο, το γεγονός, πως τις τελευταίες δεκαετίες όλο και περισσότεροι ερευνητές συγκλίνουν στη θέση ότι η θεωρία της μετάφρασης δεν θα πρέπει να αποσκοπεί στην προώθηση ενός κλειστού συνόλου κανόνων συμπεριφοράς. Στην ιδρυτική διακήρυξη της μεταφρασεολογίας, ως στόχος της θεωρίας της μετάφρασης ορίζεται η διατύπωση και καθιέρωση γενικών αρχών που εξηγούν και προβλέπουν το μεταφραστικό φαινόμενο. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία της μετάφρασης αποτελεί, κατά τον Holmes ([1988]2000: 177), έναν από τους κύριους κλάδους της «καθαρής μεταφρασεολογίας» και, όπως δηλώνει και το όνομά της, δεν ενδιαφέρεται «για την περιγραφή μεταφραστικών προϊόντων, καταγεγραμμένων μεταφραστικών λειτουργιών ή πειραματικών μοντέλων μεταφραστικής διαδικασίας, αλλά για τη χρησιμοποίηση των αποτελεσμάτων της περιγραφικής μεταφρασεολογίας, σε συνδυασμό με πληροφορίες που προσφέρονται από όμορα πεδία του επιστητού, στην ανάπτυξη αρχών, θεωριών και μοντέλων που θα βοηθήσουν στην ερμηνεία και τον ορισμό του μεταφραστικού φαινομένου».

Μπορεί η θεωρητική προσέγγιση της μεταφραστικής διαδικασίας να μην είναι σε θέση, σύμφωνα και με τον Larose (1989: XXI), να μεταβάλει έναν κακό μεταφραστή σε καλό ή να τον εφοδιάσει με μεγαλύτερη γλωσσική ευαισθησία, καθίσταται όμως αναγκαία γιατί μας επιτρέπει, μεταξύ άλλων, τη συστηματοποίηση της μεταφραστικής διαδικασίας, την εις βάθος κατανόηση

του μεταφραστικού ενεργήματος καθώς και τον ορισμό κάποιων αρχών συμπεριφοράς. Ακόμη, είναι δυνατόν να χρησιμεύσει ως πλαίσιο αναφοράς για την αξιολόγηση των μεταφρασμένων κειμένων, εφόσον μας επιτρέπει να διακρίνουμε, ανάλογα με την περίπτωση, ποιες από τις παραμέτρους του κειμένου είναι δυνατόν να μεταφερθούν στη γλώσσα στόχο και ποιες να αποσιωπηθούν. Τέλος, μας βοηθά να υιοθετήσουμε μια αντιδογματική στάση ως προς το μεταφράζειν και να αποβάλουμε μεταφραστικούς κανόνες του τύπου «τόσο ακριβής όσο πρέπει, τόσο ελεύθερη όσο χρειάζεται» όπως και την ουτοπιστική αντίληψη ότι μπορεί να υπάρξει μία και μοναδική «γενική» θεωρία μετάφρασης που να ισχύει για πάντα.¹⁰

Η γνώση της θεωρίας θα πρέπει, λοιπόν, να λογίζεται θεμελιώδους σημασίας για τους μεταφραστές και να καταλαμβάνει, κατά συνέπεια, την προσήκουσα θέση στα προγράμματα κατάρτισης.

4. Θεωρητική εκπαίδευση των μεταφραστών: γνωστικό πλαίσιο και παιδαγωγικοί στόχοι

Η θεωρητική προσέγγιση της μετάφρασης δεν υποκαθιστά, όπως πολύ σωστά σημειώνει ο Komissarogon (1985: 208), τον περί τη μετάφραση στοχασμό, μπορεί όμως να αποτελέσει ένα μέσο εμβριθούς συλλογισμού και εποικοδομητικής σκέψης. Συμβάλλει, ακόμη, στο να κατακτήσουν οι μεταφραστές τις αναγκαίες δεξιότητες ώστε να επιλύουν συγκεκριμένα πρακτικά προβλήματα. Επιπλέον, τους εξοπλίζει με τα αναγκαία θεωρητικά και εννοιολογικά εργαλεία, καθώς και με τις κατάλληλες γλωσσικές δεξιότητες, που θα τους επιτρέπουν να υπερασπίζονται και να αιτιολογούν στους εκδότες, τους επιμελητές εκδόσεων ή τους εντολείς των μεταφράσεων τις αποφάσεις που λαμβάνουν.¹¹ Γενικότερα, η θεωρία είναι σε θέση να προσφέρει στους μεταφραστές το σύνολο των απαραίτητων επιστημονικών γνώσεων οι οποίες θα τους βοηθή-

10. Σχετικά με την έλλειψη μίας και μοναδικής θεωρίας της μετάφρασης βλ. Reiss ([1977]2002: 20) και Larose (1989: 190). Ο Steiner ([1975]2004: 491) σημειώνει, άλλωστε, ότι «δεν πρόκειται να ανακαλύψουμε μια καθολική, αξιωματική ή εξωτερικά επαληθεύσιμη “μέθοδο λύσης”».

11. Ας μην ξεχνούμε, άλλωστε, ότι η θεωρητική προσέγγιση του μεταφραστικού φαινομένου πηγάζει από την ανάγκη του μεταφραστή να δικαιολογηθεί για τις επιλογές του. Και αυτό γιατί χρειάστηκε πολύς καιρός για να γίνει κατανοητό ότι η «διαφορετικότητα» και η «απόκλιση» (μεταξύ πρωτοτύπου και μεταφράσματος) αποτελούν βασικά στοιχεία της μετάφρασης.

σουν να εκφράζονται με ενάργεια και συστηματικότητα, όταν καλούνται να αξιολογήσουν ζητήματα που έχουν σχέση με τη μεταφραστική διαδικασία (όπως οι γλωσσικές επιλογές που έχουν στη διάθεσή τους για την απόδοση ενός συγκεκριμένου εκφωνήματος) ή το τελικό μεταφραστικό προϊόν (όπως οι ιδεολογικές συνέπειες της εργασίας τους).

Θα μπορούσαμε επομένως να αντιστρέψουμε το ερώτημα περί χρησιμότητας της θεωρίας και να το θέσουμε ως εξής: «Είναι δυνατή η επιτέλεση —ή ακόμη και η διδασκαλία— της μετάφρασης χωρίς να υπάρχει ένα θεωρητικό υπόβαθρο;».

Η απάντηση είναι μάλλον αρνητική, δεδομένου ότι οποιαδήποτε απόφαση λαμβάνεται από τον μεταφραστή κατά τη μεταφραστική διαδικασία ή οποιοδήποτε σχόλιο γίνεται για το μεταφραστικό προϊόν συνεπάγεται μια αντίληψη για το τι είναι μετάφραση και άρα φανερώνει μια εγγενή θεωρητική στάση. Με άλλα λόγια, εξυπακούεται ότι οποιαδήποτε μεταφραστική επιλογή ή οποιαδήποτε κρίση γύρω από τη μετάφραση προϋποθέτει μια θεωρία μετάφρασης. Αξίζει να αναφερθεί ότι για τον Chesterman (1995: 65) η άρνηση της θεωρίας φανερώνει φόβο για τη γνώση και πνευματική αλαζονεία. Ο ίδιος συμπληρώνει μάλιστα πως, δεδομένου ότι μια θεωρία συνιστά κατ'αρχήν μια άποψη για κάτι —μια αντίληψη πραγμάτων—, το να μεταφράζει κανείς χωρίς θεωρητική άποψη είναι αδύνατο.

Από τα παραπάνω προκύπτει, τελικά, ότι χρειαζόμαστε μια θεωρητική εκπαίδευση που δεν θα προτείνει αυστηρούς κανόνες ή συγκεκριμένες θεωρητικές κατευθύνσεις αλλά, τροφοδοτούμενη από την πρακτική και αποβλέποντας σε αυτήν, θα αποσκοπεί στον προβληματισμό γύρω από όλες τις εκφάνσεις του μεταφραστικού φαινομένου.¹² Ειδικότερα, η έκθεση στις αρχές και τα πορίσματα της θεωρίας θα πρέπει να είναι σχεδιασμένη με τέτοιο τρόπο, ώστε οι μελλοντικοί μεταφραστές να μπορέσουν, μεταξύ άλλων, αφενός να προσεγγίσουν σε βάθος τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της μεταφραστικής διαδικασίας, αφετέρου να γνωρίσουν καλύτερα την ιστορία και τις διάφορες σύγχρονες πρακτικές του επαγγέλματος. Δηλαδή

- να κατανοήσουν καλύτερα τις διάφορες γλωσσολογικές και διαπολιτισμικές θεωρίες που τόσο συνέβαλαν στην εξέλιξη της μεταφραστικής σκέψης·
- να συλλάβουν τις ηθικές και ιδεολογικές πλευρές του μεταφραστικού ενεργήματος·

12. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι ερευνητές όπως ο Gentile (1995: 57) προτιμούν να μιλούν για ένα μάθημα με τίτλο «Θεωρητικές βάσεις της Μετάφρασης» και όχι «Θεωρίες της Μετάφρασης».

- να συνειδητοποιήσουν ότι η μετάφραση δεν είναι μια υποκειμενική δραστηριότητα που εγκλωβίζεται σε ψεύτικα διλήμματα ή σε τεχνητούς διαχωρισμούς του τύπου «ελεύθερη ή κυριολεκτική μετάφραση»·
- να πάρουν τις απαιτούμενες αποστάσεις για να αναλύσουν την πρακτική τους·
- να αναπτύξουν κριτικές δεξιότητες, τις οποίες στη συνέχεια θα χρησιμοποιήσουν για την αντιμετώπιση και επίλυση μεταφραστικών προβλημάτων·
- να αναζητήσουν συνειδητά τη λειτουργία του προς μετάφραση κειμένου, την οπτική γωνία του δημιουργού του, καθώς και τις ερμηνευτικές ικανότητες του αναγνωστικού κοινού·
- να αποκτήσουν μια πληρέστερη αντίληψη για το επάγγελμά τους και να αναπτύξουν ένα αίσθημα επαγγελματικής αυτοεκτίμησης·
- να είναι σε θέση να συζητήσουν με εμπιστοσύνη για τη δουλειά τους·
- τέλος, να είναι συνεπείς προς όλες τις συνιστώσες της μεταφραστικής διαδικασίας.

5. Επίλογος

Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι το μάθημα της Θεωρίας της μετάφρασης αποτελεί βασική προϋπόθεση και μέσο, τόσο για την εκπαίδευση όσο και για την κατάρτιση των μεταφραστών. Συνεπώς θα πρέπει να αποβάλει τον δευτερεύοντα και περιφερειακό χαρακτήρα που συνήθως έχει και να αποκτήσει έναν πρωτεύοντα ρόλο· θα πρέπει δηλαδή να αντιμετωπιστεί όχι ως ένα σύνολο συμπληρωματικών προς απομνημόνευση γνώσεων αλλά ως το κεντρικό παιδαγωγικό έρεισμα του προγράμματος.

Καθώς όμως το απώτερο ζητούμενο για τους διδασκομένους είναι —ή θα πρέπει να είναι— η με οργανωμένο τρόπο ανάπτυξη των δικών τους θέσεων, αρχών και ιδεών σχετικά με το μεταφραστικό φαινόμενο και όχι η στείρα αποστήθιση κάποιων θεωριών ή η παθητική αποδοχή γνώσεων, το μάθημα της Θεωρίας της μετάφρασης θα πρέπει, εντέλει, να επιδιώκει την έκθεσή τους στη διαδικασία θεωρητικοποίησης (process of theorizing), στη σύνθετη δηλαδή διαδικασία «μέσω της οποίας ένας άνθρωπος οργανώνει ένα σύνολο όχι στενά μεταξύ τους συνδεδεμένων ιδεών σε υπόδειγμα ή κανονικότητα και τελικά σε κανόνα».¹³

13. Robinson (1997: 181). Ο ίδιος υποστηρίζει ότι, κατά τη διάρκεια του μαθήματος, το ενδιαφέρον μας θα πρέπει να μετατοπιστεί από τη στατική θεωρία στη θεωρητικοποίηση.

Έτσι, οι μελλοντικοί μεταφραστές θα μάθουν να επανεκτιμούν —και γιατί όχι, να αναθεωρούν— τις προτεινόμενες, από τις υπάρχουσες θεωρίες, αρχές, θα καταφέρουν να σκέφτονται με πιο εποικοδομητικό, γόνιμο και δημιουργικό τρόπο, και θα αποκτήσουν γνωστική αυτονομία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Baker, Mona (1992). *In other words. A course book on translation*. London & New York: Routledge.
- Bartrina, Francesca (2005). "Theory and translator training", in M. Tenny (Ed.), *Training for the New Millenium*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 177-189.
- Basnett, Susan (1991). *Translations Studies*. London & New York: Routledge.
- Bell, Roger (1991). *Translation and Translating: Theory and Practice*. Oxford: Longman.
- Bernardini, Silvia (2004). "The theory behind the practice. Translator training or translator education?", in K. Malmkjær (Ed.), *Translation in Undergraduate Degree Programmes*, Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 17-29.
- Calzada-Pérez, Maria (2005). "Applying Translation Theory in Teaching", *New Voices in Translation Studies* 1, 1-11.
- Chesterman, Andrew (1995). "Teaching Translation Theory: The significance of memes", in C. Dollerup & V. Appel (Eds), *Teaching Translation and Interpreting 3: New Horizons*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 63-71.
- Chesterman, Andrew (1997). *Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam: Benjamins.
- Chesterman, Andrew & Wagner, Emma (2002). *Can Theory Help Translators? A dialogue between the ivory tower and the wordface*. Manchester: St. Jerome.
- Connolly, David (1998). «Λογοτεχνική Μετάφραση: Σε τι χρησιμεύει η θεωρία;», στο *Η γλώσσα της Λογοτεχνίας και η γλώσσα της Μετάφρασης*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. 13-24.
- Fawcett, Peter (1981). "Teaching Translation Theory", *Meta*, XXVI(2), 141-147.
- Gentile, Adolfo (1995). "Translation Theory teaching: Connecting Theory and practice", in C. Dollerup & V. Appel (Eds), *Teaching Translation and Interpreting 3: New Horizons*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 55-62.
- Guillemin-Flescher, Jacqueline (1994). "Langage, culture et traduction", *Equivalences* 24(1), 37-54.
- Guillemin-Flescher, Jacqueline (2003). "Théoriser la traduction", *Revue Française de Linguistique Appliquée*, vol. 2, 7-18.
- Hewson, Lance & Martin, Jacky (1991). *Redefining Translation: The variational approach*. London & New York: Routledge.

- Imes, James ([1988]2000). "The Name and Nature of Translation Studies", in L. Venuti (Ed.), *The Translation Studies Reader*. London & New York: Routledge. 172-185.
- Jermann, Patricia (1992). "Introducing theory in a course of translation: a Chilean case study", in C. Dollerup & A. Loddegaard (Eds), *Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 57-61.
- Jo, Rune (1992). "Translation Theory: Four Fundamental Aspects", in C. Dollerup & A. Loddegaard (Eds), *Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 49-56.
- Kelly, Louis (1979). *The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West*. Oxford: Blackwell.
- Komissarov, Vilen (1985). "The Practical value of Translation Theory", *Babel* XXXI(4), 208-212.
- Kraskov, Christopher (1995). "Teaching - Translation - Theory: Communicative Horizons for critical practices", in C. Dollerup & V. Appel (Eds), *Teaching Translation and Interpreting 3: New Horizons*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 47-53.
- Lefebvre, Robert (1989). *Théories contemporaines de la traduction*. Montréal: Presses de l'Université du Québec.
- Levy, Jiří (1965). "Will translation theory be of use to the translators?", in R. Italiaander (Hrsg.), *Übersetzen: Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg*. Frankfurt: Athenäum. 77-82.
- Malmkjær, Kirsten (2004). "Translation as an academic discipline", in K. Malmkjær (Ed.), *Translation in Undergraduate Degree Programmes*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 1-7.
- Mossop, Brian (1992). "Goals and methods for a course in translation theory", in M. Snell-Hornby, F. Pöchhacker & K. Kaindl (Eds), *Translation Studies: An Interdiscipline*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 401-409.
- Munday, Jeremy (2002). *Μεταφραστικές σπουδές. Θεωρίες και εφαρμογές* [μτφ. Άγγελος Φιλιππίδης]. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Reiss, Katharina ([1977]2002). *La critique des traductions, ses possibilités et ses limites* [Traduit de l'allemand par C. Bocquet]. Artois: Presses Université.
- Robinson, Douglas (1997). *Becoming a Translator. An Accelerated Course*. London & New York: Routledge.
- Stuttleworth, Mark (2001). "The Role of Theory in Translator Training: Some Observations about Syllabus Design", *Meta* XLVI(3), 497-506.
- Tejner, George ([1975]2004). *Μετά τη Βαβέλ* [μτφ. Γ. Κονδύλης]. Αθήνα: Scripta.
- Venuti, Lawrence (2000a): "¿Será útil la teoría de la traducción para los traductores?", *Vasos Comunicantes* 16, 27-35.
- Venuti, Lawrence (2000b). *The Translation Studies Reader*. London & New York: Routledge.

- Viaggio, Sergio (1994). "Theory and professional development: or admonishing translators to be good", in C. Dollerup & A. Linddegaard (Eds), *Teaching Translation and Interpreting 2. Insights, Aims, Visions*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 97-105.
- Whitfield, Agnès (2003). "L'enseignement de la théorie de la traduction: quelques réflexions pédagogiques", *Meta*, XLVIII(3), 429-437.
- Wilss, Wolfram (1996). *Knowledge and Skills in Translator Behavior*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Zhu, Chunshen (2002). "Translation: Theories, practice, and teaching", in E. Hung (Ed.), *Teaching Translation and Interpreting 4. Building Bridges*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 19-30.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (1998): *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.